

ПОНЯТТЯ Й ВИДИ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

CONCEPTS AND TYPES OF SOMATIC HUMAN RIGHTS

Тарасевич Т.Ю., к.ю.н.,

доцент кафедри публічно-правових дисциплін

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

У статті досліджено поняття й види соматичних прав крізь призму сутності та природи людини. Підкреслено, що, пізнаючи себе та свою природу, людина наближається до осягнення суті права. Зазначено, що соматичні права, що вирізняються тісним зв'язком із фізіологічною сутністю людини, залежністю від наукового прогресу, є породженням розвитку суспільства й вимагають відповідного механізму юридичного забезпечення та захисту. Права людини перебувають під найвищим захистом. З огляду на науково-технічний прогрес та ідеї вчених щодо втручання в людський організм (трансгенні мутації, криогенез, клонування), наше суспільство знаходиться в зоні ризику, оскільки в прагненні до пізнання люди можуть загубити першооснову існування – мораль, що, урешті-решт, може призвести до колапсу. Наголошено, що ступінь закріплення й реалізації на державному рівні особистих прав не може свідчити про рівень розвитку суспільства та держави. Більшою мірою на ці процеси впливає розвиток технологій, що сприяють зародженню деяких соматичних прав, але ключовими є особливості наявної в тому чи іншому суспільстві норми моралі, моральних цінностей і сформованих традицій. Вищевказані ознаки дають підстави розглядати соматичні права як самостійну категорію, що має здатність відповідати сучасним інтересам людини, її потребам. Утім питання про самостійність цієї категорії прав, як і питання про їх реалізацію, є досить спірним. Зроблено висновок, що в зарубіжному законодавстві втілено багато положень, які стосуються соматичних прав, уважаємо за доцільне реалізувати окремі з них у правовій системі України. Наголошено, що соматичні права потребують визначення гідного місця в системі прав людини, адже без них правовий статус сучасної людини не може сприйматися цілісно, оскільки розширюються можливості людини щодо розпорядження своїм тілом як об'єктом власності.

На основі класифікації та виокремлення видів соматичних прав запропоновано їх авторське визначення, а саме: соматичні права – це сукупність прав людини, що передбачають визнану суспільством і державою можливість вільно розпоряджатися своїм тілом, а також відповідально приймати юридично значущі рішення щодо власності на нього.

Ключові слова: права людини, права четвертого покоління, соматичні права, види соматичних прав, класифікація соматичних прав, нормотворчість, правозастосування.

The article examines the concepts and types of somatic rights through the prism of the essence and nature of man. It is emphasized that by knowing oneself and one's nature, one approaches the essence of law. It is noted that somatic rights, which are closely related to the physiological essence of man, depending on scientific progress, are the product of the development of society and require an appropriate mechanism of legal support and protection.

Human rights are under the highest protection. Given the scientific and technological progress and the ideas of scientists to intervene in the human body (transgenic mutations, cryogenesis, cloning), our society is at risk, because in their quest for knowledge people may lose the first principle of existence - morality, which may eventually lead to collapse. It is emphasized that the degree of consolidation and realization of personal rights at the state level cannot indicate the level of development of society and the state. These processes are more influenced by the development of technologies that contribute to the emergence of some somatic rights, but the basis is the key features of the existing norms of morality, moral values and established traditions in a given society. The above features give grounds to consider somatic rights as an independent category that has the ability to meet modern human interests and needs. However, the question of the independence of this category of rights, as well as the question of their implementation, is quite controversial. It is concluded that many provisions concerning somatic rights are embodied in foreign legislation, we consider it appropriate to implement some of them in the legal system of Ukraine. It is emphasized that somatic rights need to determine a worthy place in the human rights system, because without them the legal status of modern man can not be fully understood, the ability of man expands concerning the disposition of his body as an object of property.

Based on the classification and separation of types of somatic rights, their author's definition is proposed in particular, somatic rights are a set of human rights that provide for the possibility recognized by society and the state to freely dispose of one's body, as well as to make legally significant decisions regarding ownership of it.

Key words: human rights, fourth generation rights, somatic rights, types of somatic rights, classification of somatic rights, rule-making, law enforcement.

З кінця минулого століття почався процес формування нового покоління прав людини, необхідність захисту яких виявилася в умовах науково-технічного прогресу в галузі генної інженерії та біомедицини [1]. Без сумніву, визнання нових прав людини, розширення вже наявного переліку – одна з тенденцій трансформаційного процесу правового статусу особи, що продиктована вимогами й потребами сьогодення. Однак мало лише визнати ці права, важливо створити й забезпечити ефективні та дієві механізми їх реалізації. Для цього треба визначитися, які ж нові можливості ми готові сприйняти як необхідні умови для нормального існування та розвитку людства чи його частини, а які є потенційно небезпечними й такими, що можуть завдати непоправної шкоди майбутнім поколінням і людській цивілізації загалом [2, с. 270].

Права людини, що передбачають можливість розпоряджатися своїм тілом, змінювати свою тілесну субстанцію і мають суто особистісний характер, учені запропонували визначати як соматичні (від грец. *soma* – тіло). Цей термін увів у науковий обіг В. Крусс. Він визначає соматичні права як «групу таких прав, які ґрунтуються на фундаментальній світоглядній упевненості в праві людини само-

стійно розпоряджатися своїм тілом: здійснювати його «модернізацію», «реставрацію» і навіть «фундаментальну реконструкцію», змінювати функціональні можливості організму й розширювати їх техніко-агрегатними або медикаментозними засобами» [3, с. 43].

Вітчизняні вчені С. Булеца, М. Менджул, Ю. Паніна зазначають, що термін «соматичні права» можна живити як синонімічний до прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я. Зокрема, вони зауважують, що права людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я характеризуються такими ознаками: а) є особистими немайновими правами; б) виникли під впливом наукового розвитку, їх здійснення пов'язане із застосуванням інноваційних медичних технологій; в) тісно пов'язані з такою цінністю, як гідність людини; г) спрямовані на збереження здоров'я людини або пов'язані зі здоров'ям людини [4, с. 113]. Однак із ними не погоджується Ю. Турянський, аргументуючи свою позицію тим, що більшість соматичних прав, безумовно, стосуються здоров'я людини, проте це також право на продовження роду, наприклад, використовуючи новітні репродуктивні

технології, право на гендерну ідентичність, і тут ідеться не стільки про здоров'я, скільки про відповідність гендеру, право на евтаназію також не є прямим продовженням права на здоров'я. Тому науковець наголошує на неповному збігу зазначених категорій [5, с. 113].

Відомий учений у сфері біоюриспруденції М. Лаврик зауважує, що термін «соматичні права» є полісемантичним і може використовуватися: 1) у дискусіях щодо тілесності людини з позицій прав людини; 2) на позначення домагань людини до суспільства щодо самостійного розпорядження власною тілесністю (частина цих домагань може набутися статусу суб'єктивних прав); 3) у суто юридичному сенсі – як визнана суспільством і державою можливість людини розпоряджатися власним тілом [6].

Зарубіжні дослідники пропонують універсальні ознаки, що характерні для всіх особистісних прав і відрізняють їх від інших груп прав людини, а саме: специфічний характер об'єкта цих прав – тіло людини; природна залежність від знань біології, генетики, медицини, техніки; новизна, що має різний ступінь вираженості залежно від виду охоронюваного результату розпорядження тілом або життям; неоднозначне ставлення з боку релігії, моралі, етики, політики; нерозривний зв'язок із конституційними основними правами людини, з огляду на особливий зв'язок з особистими (природними) правами, і відособленість як самостійної групи прав людини; винятковість за своїми правовими наслідками в процесі й результаті їх реалізації; ступінь їх визнання та реалізації відображають рівень розвитку держави й суспільства загалом [7].

Ці ознаки дають підстави говорити про соматичні права як про самостійну правову категорію, що відповідає сучасним інтересам людини та її потребам.

Проте аналіз підходів до дослідження правової природи соматичних прав людини дав змогу зробити висновок, що їх вичерпний перелік уявити досить складно. На переконання вчених, особистісні права індивіда не піддаються традиційній класифікації. Вони не входять до кола природних прав людини (право на життя, право на безпечне існування тощо), оскільки вони визначаються сучасним правом. Ці права не вписуються в комплекс позитивних прав – економічних, політичних, культурних, хоча в них є кожен з аспектів позитивних прав [8, с. 426].

Чи не найповнішу класифікацію соматичних прав розробив російський учений М. Лаврик [6]. Сам критерій класифікації він не наводить, але, з огляду на істотні характеристики таких прав, імовірно, за основу взято об'єкт правового регулювання. Так, до соматичних прав М. Лаврик зараховує право на смерть (можливість (свобода) людини свідомо й добровільно в обраний нею момент часу піти з життя обраним і доступним їй способом (суїцид чи евтаназія)); права людини щодо її органів і тканин (трансплантологія, донорство); сексуальні права людини (вступ у шлюб, вибір партнера, можливість вирішувати, бути людині сексуально активною чи ні тощо); право на зміну статі (трансгендерні проблеми); репродуктивні права людини (право самостійно вирішувати питання дітонародження, мати доступ до необхідної для цього інформації та медичної допомоги тощо) [6].

Також у юридичній літературі трапляється класифікація соматичних прав на такі, що забезпечують фізичне благополуччя (цілісність) особистості, зокрема це право на життя, право на здоров'я, право на фізичну та психічну недоторканність [9, с. 20].

Білоруський науковець Г. Василевич пропонує класифікувати соматичні права й за іншими критеріями. Наприклад, за цільовим призначенням (репродуктивні, евтана-

зія, зміна статі тощо), за суб'єктами реалізації, за часом реалізації (за життя людини або після її смерті), за ступенем правового впливу з боку держави (абсолютні й такі, що обмежуються) [10, с. 140].

У розрізі класифікації соматичних прав доцільно згадати про проблеми зловживання цими правами. Із цього приводу В. Крусс відзначає, що особистісними правами зловживають найчастіше: «Завжди такі діяння, як, наприклад, суїцид, евтаназія, проституція, уживання наркотиків, засуджувалися суспільством, а часто й прямо заборонялися законом. Сьогодні ситуація змінилася й у багатьох державах названі діяння визнані правомірними» [3].

Недобросовісне користування соматичними правами є вираженням зловживання правом, тож юридичне сприяння практикам зловживання соматичними правами неприпустиме. Із цього приводу М. Громовчук резюмує, що межі допустимого втручання при проведенні біомедичних досліджень соматичних прав людини – це сукупність низки юридичних і фактичних обставин діяльності спеціально уповноважених на проведення біомедичного дослідження органів, що основана на нормах права та спрямована на досягнення поставлених дослідником цілей, унаслідок чого зменшуються варіанти дозволеної нормами права поведінки суб'єктів біомедичного дослідження шляхом установлення різноманітних меж такої поведінки, що обов'язково мають суто тимчасовий і суб'єктивний характер [11, с. 95].

Отже, соматичні права, що вирізняються тісним зв'язком із фізіологічною сутністю людини, залежністю від наукового прогресу, є породженням розвитку суспільства й вимагають відповідного механізму юридичного забезпечення та захисту. Справді, права людини перебувають під найвищим захистом. З огляду на науково-технічний прогрес та ідеї вчених щодо втручання в людський організм (трансгенні мутації, кріогенез, клонування, ЕКО тощо), наше суспільство знаходиться в зоні ризику, оскільки в прагненні до пізнання люди можуть загубити першооснову існування – мораль, що, урешті-решт, може призвести до колапсу. Філософи наполягають на тому, що людину доти можна вважати індивідом, доки вона зберігає свою моральну сутність. У цьому аспекті доцільним є досягнення компромісу між державами-членами ООН щодо процедури захисту біологічних прав людини [12].

На основі всього вищевикладеного пропонуємо авторське визначення соматичних прав. Соматичні права – це сукупність прав людини, що передбачають визнану суспільством і державою можливість вільно розпоряджатися своїм тілом, а також відповідально приймати юридично значущі рішення щодо власності на нього. На підтвердження нашої позиції наведемо думку В. Вовк, яка переконує, що соматичні права є квінтесенцією реабілітації статусу тіла людини та «самовласності» на нього. Самовласність означає, що кожна людина є власником свого тіла, вона визначає межі недоторканності, а також може контролювати й розпоряджатися тілом [13]. Окрім того, на переконання вченої, актуалізація соматичних прав як юридичне закріплення власності на своє тіло є результатом «антропологічного» повороту у свідомості сучасного людства та процесів антропологізації права. Осмислення природи й специфіки соматичних прав дозволяє розглянути право крізь призму людини, оскільки, пізнаючи себе та свою природу, людина наближається до осягнення суті права [13].

Безумовно, соматичні права потребують визначення гідного місця в системі прав людини, адже без них правовий статус сучасної людини не може спиратися цілісно, оскільки розширюються можливості людини щодо розпорядження своїм тілом як об'єктом власності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bielov D., Hromovchuk M. Development of theoretical and legal approaches to understanding the essence of somatic human rights in the process of biomedical research. *Конституційно-правові академічні студії*. 2021. Вип. 1. URL: <http://journal-kpas.uzhnu.edu.ua/article/view/241903/239898> (дата звернення: 04.12.2021).

2. Попович Т., Шаварин А. Сутнісне наповнення четвертого покоління прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 266–271.
3. Крусс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы. *Государство и право*. Москва : Наука, 2000. № 10. С. 43–50.
4. Булеца С., Менджул М., Паніна Ю. Правова природа та зміст прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Вип. 55. Т. 1. С. 110–113.
5. Турянський Ю.І. Соматичні права як новітня юридична категорія. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 110–115.
6. Лаврик М. К теории соматических прав человека. *Сибирский юридический вестник*. 2005. № 3. С. 16–26.
7. Нестерова Е.М. Понятие и юридико-социальная сущность соматических прав человека. *Социально-экономические явления и процессы*. 2011. № 7. С. 82–86.
8. Ковлер А.И. Антропология права. Москва : Норма, 2002. 480 с.
9. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита) : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Москва, 1997. 23 с.
10. Василевич Д.Г. Понятие и виды соматических (личностных) прав. *Право и демократия*. Минск : БГУ, 2014. № 25.
11. Громовчук М.В. Межі допустимого втручання при проведенні біомедичних досліджень соматичних прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 92–96.
12. Улашкевич Л.А. Майбутнє прав людини через призму транс гуманізму. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (62).
13. Вовк В. Соматичні права як кластер юридичних гарантій «самовласності» в контексті трансгуманізму. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 68–73.